

RÉVÉSZ IMRE :

Sinai Miklós és kora.

Adalékok a XVIII. századvég magyar társadalomtörténetéhez.

Akadémiai Kiadó. Budapest, 1959. 344 l.

Egy kor megértéséhez, a társadalmi és politikai küzdelmek feltárásához a történetíró többnyire az adott korszak legfőbb eseményeinek és vezető történelmi egyéniségeinek a vizsgálata útján próbál eljutni. Ez helyes és szükségszerű, de korántsem eleendő. Ezt a régi tapasztalatot erősíti meg Révész Imre kitűnő könyve, mely a magyar felvilágosodás korának történetét a XVIII. század végének egy érdekes és nevezetes, de mégis csak másod- vagy harmadrangú szereplőjének az életén, illetve a vele kapcsolatos bonyodalmakon keresztül közelíti meg. Az ilyen vállalkozás akkor is hasznos, ha pusztán arra szorítkozik, hogy egy életrajzi monográfia keretében feltárja az ilyen személyiség életútját, értékes részlet-eredményeket szolgáltatva az illető kor alapvető kérdéseit vizsgáló nagyobb igényű kutatások számára. Révész Imre azonban ennél sokszorta többet tett: nemcsak Sinai-monográfiát írt, hanem ennek anyagát, tanulságait egyidejűleg messzemenően értékesítette a kor politikai, társadalom-, jog-, egyház- és művelődéstörténete szempontjából. Ő ugyan a Sinai-témának ezt a sokirányú gyümölcsöztetését szerényen csak „adalékok”-nak nevezi, voltaképpen a felvilágosodás-kori történelmi és társadalmi viszonyok számos rejtett, alapvető — és a marxista kutatás által eddig nem érintett — összefüggéseit világítja meg hatalmas anyagismeret birtokában, s a már nagy életművet alkotott tudós biztos ítélletével.

Sinai Miklós debreceni professzorban a szerző egy hullatlan ambíciójú, vagyonra, hatalomra, társadalmi rangra törő nagytudású és páratlan akaraterű embert mutat be, aki a XVIII. század második felében — a nagy változások korában — a folytonos, makacs küzdelem és a harc embere, aki céltudatosan és kíméletlenül tör céljai felé, nem riad vissza a nehézségektől, s távol áll tőle a meglevő viszonyokba való belenyugvás, a megszokotthoz ragaszkodó lapos konzervativizmus. Egyénisége a polgárság uralmát megalapozó — rene-

szánsz korabeli és későbbi — gátlástalan törtetőkével rokonítható, s így azt hihetnők, hogy a XVIII. század végén, a magyar polgárosodás erőteljesebb megindulásának a korában, egyike ő azoknak, akik ugyan egyéni érdekektől fűtve, objektíve mégis a fejlettebb társadalmi formáció létrejöttét segítik elő. Ezzel szemben Révész meggyőzően bizonyítja, hogy Sinai a szükségszerű történelmi fejlődés vonalán nem előre tekint, hanem hátra, az egyéni érvényesülésére fordított óriási energiákat nem a kor hulladó tendenciáival, hanem mind európai, mind magyar viszonylatban már régen túlhaladott követelésekkel kötötte össze. Mikor elkecseregett harcot indított annak érdekében, hogy a magyar református papságot a feudális rendek közé emelje, s egyházát teljesen kivonja a világiak befolyása alól, a református püspöki tisztséget pedig a katolikushoz hasonló közjogi méltósággá növelje, akkor olyan anakronisztikusan feudális törekvéseket képviselt, melyeket már a XVII. század elején sem tudtak sikerre vinni a magyar református egyház történetének legrakékosabb alakjai, mint Hodászi Lukács püspök és társai. Mikor Sinai egyéni emelkedését nemesi vagyonának növelésében és egy feudális főméltóság rangjára emelt református püspökség megszerzésében kereste, akkor egész felfelé törő polgáris attitűdjé töményen reakciós célok szolgálatával azonosult. S vele szemben hulladóbb felfogást képviselt s vitt is diadalra a felvilágosodással káccérkodó birtokos nemességnek az egyházpolitikai kérdésekben érdekelt része.

Sinai és ellenfelei küzdelmében a még alig megindult magyarországi polgári fejlődés kezdeti nehézségei, alapvető gyengesége és a frontok különös összekuszáltsága nyilvánul meg. A kornak ezekről az alapvető jelenségeiről a marxista történetírás fő vonásaiban már világos képet rajzolt, de mindezeknek az életben való tényleges jelentkezéséről alig kaptunk még olyan plasztikus leírást és elemzést, mint Révész könyvében, mely egy város — Debrecen;

egy fontos kulturális központ — a debreceni református kollégium; egy intézmény — a református egyház; és végül egyetlen nem mindennapi egyéniség — Sinai önmagában néha kis jelentőségű (például, hogy heti hány órát adjanak elő a debreceni professzorok) eseményeinek, cselekedeteinek a tükrében is a kor legfőbb problémáit villantja fel. Ezeknek a nagy tanulságokkal járó összeütközéseknek a bemutatása még erőteljesebb lett volna, ha Révész kiemeli Sinai érvényesülési törekvéseinek, s ezzel összefüggő karakterének — minden reakciós-feudális beállítottsága ellenére is megérezhető — polgári jellegzetességét, aminek a révén e nagyvonalú tudós és történetíró életútjának tragikumai még jobban kidomborodott volna, a jogosan elmarasztaló történeti értékelés határozottságának a sérelme nélkül.

Sinai maga egyébként is kissé rosszul jár Révész munkájában, mert a szerző nem tárgyalja és méltatja részleteiben imponáló, de torzóban maradt tudományos teljesítményeit. Ezt nem is tekintette feladatának, mert Sinai személyének a vizsgálata számára nem cél, hanem eszköz a kor történetének jobb megismerése érdekében. Ez pedig elkerülhetetlenül maga után vonta, hogy a tehetsége révén jobb sorsra érdemes Sinai tevékenységének legpozitívabb mozzanatait csak szűkebb mértékben és kisebb hangsúllyal kerültek tárgyalásra. Sőt, amikor szó esik róluk, Révész elsősorban azokat az elemeket emeli ki Sinai történeti munkáiból, melyek a nagy professor retrográd társadalmi és egyházpolitikai nézeteit dokumentálják, s így itt is a negatív elemek kerülnek előtérbe. Nézetem szerint ezen a ponton bizonyos túlzások is belecsúsztak a könyvbe, például mikor Révész azt írja, hogy Sinai Husz nevét azért nem említi, „mert politikai és szociális forradalmár is volt”. A protestáns egyházi és politikai történetírás a XVIII. századig régen feledésbe borította már Husz fellépésének szociális forradalmi jellegét, s ezért erősen kétséges, hogy ezt a feudális történet szemléletű Sinai annyira felismerte volna, hogy ellenszenye jeléül még Husz nevét sem lett volna hajlandó leírni. Sinai tudományos munkásságának az értékével persze Révész nagyon is

tisztában van, s ezt gyakran hangsúlyozza is, de mivel ezek részletesebb ismertetésétől eltekintett, kissé erőtlenekek olykor a történetileg élesen elmarasztalt Sinai jobb sorsra méltó és nagy tévedései s hibái ellenére is szárandó voltát hangsúlyozó kijelentései. Sinaiban a szerző egy rossz ügy héroszát akarja bemutatni, de mivel érdeklődése elsősorban a rossz ügyre irányul, a hérosz rangját biztosító érdemeket viszont inkább csak jelzi, s nem részletezi: a Sinai-ügy biztos történeti megítélése együttjár a Sinai-portrénak a kelleténél kissé sötétebbre rajzolásával.

A „rossz ügy hérosza” kifejezést használtam: az osztálytársadalom viszonyai közt, s különösen az egyik kizsákmányoló osztály uralmának a másikkal való felváltásának a folyamata során ez nem elképzelhetetlen és nem egyedülálló. Különösen lehetséges ilyesmi az ellentéteknek olyan bonyolult útvesztőjében, mint amilyen Magyarországon a felvilágosodás korában kialakult, s Sinai alakja kiválóan alkalmas lehetett volna arra, hogy a múlt század történeti tárgyú regény vagy drámairodalmának egyik tragikus és tanulságos hősvé váljék. Erre valószínűleg csak azért nem került sor, mert nem volt ismeretes az a hatalmas tényanyag, melyet most Révész könyve elénk tárt.

Óriási — s részben még soha kézbe nem vett — forrásanyagra épült Révész munkája. Példamutató a teljes anyag felkutatására és megismerésére való sikeres törekvése, de épponígy az a szigorú szelektálási mód is, mellyel a lényegest a lényegtelenről elválasztja. Miként korábbi munkáiban, úgy most is nagy ökonómia és arányérzék — a történetíróknak ezek a nem mindig meglevő erőnyei — jellemzik írását. A tudatosan mellőzött tudománytörténeti problémakört kivéve mindenütt tömören is teljes képet és áttekintést ad a különböző kérdésekről, sokszor csak a jegyzetekkel érintve, milyen széleskörű megalapozottságra épülnek látszólag magától értetődő megállapításai is. Nagy nyereség volna, ha vállalkozna Révész, a legilletékesebb, Sinai tudományos munkásságának és hagyatékának a feldolgozására, tudománytörténeti helyének a kijelölésére is.

KLANICZAY TIBOR